

Іван ПЕНДЗЕЙ

*кандидат історичних наук
доцент кафедри всесвітньої історії
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6499-329X>
e-mail: pendzey.ivan@gmail.com*

«ПРОЦЕС 59-ТИ» В ІНТЕРНЕТ-ПУБЛІКАЦІЯХ

Зазначено, що «Процес 59-ти» є резонансною подією в історії українського національно-визвольного руху, викликає незмінний інтерес як ідейних послідовників, так і ворогів. Його передумови, хід і результати загалом добре відомі, та, на превеликий жаль, у висвітленні багатьох питань «процесу» нагромадилось чимало неточностей, суперечливих тверджень, помилок, які заважають його осмисленню. Їх з'ясування – одне із завдань статті.

Охарактеризовано обставини арешту КЕ ОУН у вересні–жовтні 1940 р., специфічні особливості судилища. З'ясовано кого Львівський обласний суд 15–18 січня 1941 р. засудив до розстрілу, а кого до позбавлення волі. Уточнено скільком учасникам «Процесу 59-ти» і кому саме вирок «розстріл» було залишено без змін, скількох, кого і коли було страчено. виправлено ряд тверджень, як от «Серед обвинувачених було 37 юнаків і 22 дівчат від 15 до 30 років», «від 16 до 30 років», «наймолодшій Марусі Наконечній було не більше 15 років, а найстаршому Клячківському 30 років». Поставлено під сумнів твердження, що «серед арештованих були і не члени ОУН». Акцентовано на тому, що, хоч учасниками «Процесу 59-ти» були «Переважно ... студенти, а також гімназисти та випускники шкіл», на лаву судилища потрапили ватажки КЕ ОУН, а більшість учасників її молодіжних організацій виконувала важливі доручення.

Показано, що Львівський обласний суд – розправа не тільки над молодіжною ланкою ОУН, оскільки майже вся КЕ, арештована НКВС, була розстріляна. Уперше в українській історіографії подано мотиви заміни розстрілу на позбавлення волі ряду засудженим на основі уведених у науковий обіг матеріалів справи КЕ ОУН, які зберігаються в Державному архіві Російської федерації. Поставлено під сумнів висловлене у Вікіпедії твердження, що внаслідок того, що «перед судовим засіданням справа Грицеляка була виділена в окреме провадження, тому процес фактично став “процесом 58-ми”».

Ключові слова: «Процес 59-ти», ОУН, інтернет-публікації, КЕ ОУН, Львівський обласний суд 15–18 січня 1941 р., студенти-оунівці, засуджені, помилувані, розстріляні.

«Процес 59-ти» («Процес другої езекутиви ОУН») – великий, насамперед політичний, судовий процес над 59-ма українцями (22 жінки та 37 чоловіків) – найбільш відомий серед низки судових процесів, проведених партійними і судовими органами СРСР проти ОУН протягом 1940–1941 рр. Він проходив 15–18 січня 1941 р. у приміщенні обласного управління НКВС у Львові (на тогочасній вул. Пелчинського – Дзержинського,

зараз – вул. Вітовського, 55). Його метою було не тільки залякати усіх, хто чинив опір новій владі на західноукраїнських землях, але й «зламати хребет» опору – Організації українських націоналістів (ОУН). Нікого з громадськості та родичів підсудних до зали суду не допустили. Це був закритий, проте показовий судовий процес. На лаву підсудних потрапили оунівці, затримані НКВС за розгорнутими показами про роботу та контакти крайового центру ОУН, які дав арештований 4 вересня 1940 р. у Львові керівник організаційного відділу новоствореної Крайової Екзекутиви (КЕ) ОУН ЗУЗ Іван Максимів, і на основі інших слідчих та агентурних матеріалів.

Мета статті – висвітлення ключових питань «процесу» із залученням невідомих раніше архівних даних, з'ясування спотворень, допущених в інтернет-публікаціях на цю тему, їх виправлення; переосмислення спірних, на нашу думку, формулювань, висловлювань авторів, зокрема й професійної історикіні Яни Примаченко; характеристика сутності «процесу», критичний аналіз історіографії теми, її джерел.

У доповідній записці від 30 вересня 1940 р. нарком внутрішніх справ УРСР Іван Серов повідомляв свого шефа Лаврентія Берію: «... 4 вересня 1940 р. у Львові був секретно вилучений керівник організаційного відділу новоствореної крайової екзекутиви МАКСИМІВ, який дав розгорнуті покази про роботу та контакти крайового центру ОУН. На основі цих показів та інших слідчих і агентурних матеріалів була здійснена операція щодо українських націоналістів. В результаті операції було арештовано увесь склад крайової екзекутиви, за винятком керівника організації МИРОНА Дмитра, який перебуває в глибокому підпіллі» (Украинские, с. 184). У вересні–жовтні 1940 р. НКВС арештував, окрім організаційного референта Крайової Екзекутиви (КЕ) ОУН ЗУЗ Івана Максиміва (псевдо: «Богдан Бард», «Вечірній», «Петро Оріх», «Ромб»), який одночасно був заступником крайового провідника, керівника осередків ОУН у середніх школах Львова Тараса Коцюбу («Верба»), крайового референта «Юнацтва» ОУН Ростислава Магальяса («Громовий»), керівника розвідувальної референтури КЕ ОУН у Західній Україні Миколу Матвійчука, керівника пропагандивної референтури КЕ ОУН Кость-Арпада Березовського (очолював керівництво українськими націоналістичними організаціями серед студентів), заступника керівника Львівського міського проводу ОУН Романа Горбала, керівника «Юнацтва» ОУН у Станіславській області та члена КЕ ОУН Дмитра Клячківського та ін. Водночас були арештовані рядові члени – Люба Комар, Наталія Винників та інші. Серед них була рідна сестра майбутнього головнокомандувача УПА Романа Шухевича 18-ти річна Наталя.

Вони справді, як підкреслюється в інтернет-публікаціях на дану тему, не займали видних посад в організації, але, слід зауважити, виконували важливі завдання. Кур'єрами КЕ були – 8 осіб, 3 особи – обласними кур'єрами, окружними і районними зв'язковими – 11 осіб, господарями конспіративних і явочних квартир – 9 осіб (Украинские, с. 184). Тільки арештовані Орест Булка, Михайло Чарковський, Богдан Старка – члени Юнацтва ОУН і Ірина Безпалько – член ОУН, за даними слідства, не мали конкретних доручень.

Більшість арештованих і відданих до суду українців були молодими людьми у віці від 16 до 30 років, які навчались в освітніх закладах Львова. Але в інтернет-публікаціях називається їх різна кількість. За Вікіпедією: 13 студентів Львівського університету, 6 студентів Медичного інституту, 3 студенти Політехнічного інституту, а також 12 гімназистів, 6 випускників вищих шкіл, 5 випускників гімназій – загалом 45 осіб («Процес 59-ти»).

Такі ж дані наводить Ігор Деревяний (Деревяний), а Іван Слободян дещо інші: «... 13 студентів Львівського університету, 8 – медичного інституту, 4 – політехнічного інституту, 3 – педагогічного інституту та 11 учнів Львівських шкіл 8–10 класів» (тобто 39 осіб) (Слободян, 2011).

Чи не найбільшу плутанину у висвітленні теми вносять Вікіпедія, яка, називаючи Суд у Львові над оунівцями «Процес 59-ти», звертає увагу на те, що справа Богдана Михайловича Грицеляка (1923) перед судовим засіданням була виділена в окреме провадження, тому процес фактично став «Процесом 58-ми» («Процес 59-ти»). Мабуть, зважаючи на таке бачення, у ній нічого не зазначається про вирок Б. Грицеляку. Розширена інформація стосується тільки 58 засуджених, окремі дані помилкові (про це йтиметься нижче). Зведення «Процесу 59-ти» до фактично «Процесу 58-ми» суттєво ускладнює з'ясування багатьох питань. Саме про 58, а не 59 засуджених йдеться і в донесеннях сталінських сатрапів правосуддя, які знаходяться в Державному архіві Російської Федерації (ГАРФ).

Упродовж досудового слідства, яке, як і зазначається в інтернет-публікаціях, велось брутальними методами, тривало три місяці та завершилось 13 грудня 1940 р., арештовані члени ОУН, які утримувались найімовірніше у в'язницях № 1 («Бригідки») та № 2 («тюрма на Лонцького»), піддавались катуванням, залякуванням. Усіляко припинювалась їх людська гідність. А 13 листопада 1940 р. усі їхні справи були об'єднані в одне провадження. У січні 1941 р. слідчі матеріали були передані до обласного суду у м. Львові. Попри тривале слідство й більшовицьку практику морального терору підсудних, більшість оунівців вели себе, як і їх побратими в українських політичних процесах часів польської та інших процесах советської окупації, – мужньо і стійко. Так, юна Марійка Наконечна на провокаційне запитання прокурора: що вона зробила б, якби ОУН доручила їй вбити «батька Сталіна», дзвінко відповіла: «Я виконала б наказ організації» (Комар, 1991, с. 33).

В останній день процесу у Щедрий вечір арештована українська молодь не зрадила народній традиції – зуміла в оригінальній спосіб відсвяткувати це велике релігійне свято. «Моя сусідка, – згадувала Л. Комар, – легко штовхнула мене і обережно всунувши мені в руку скибку білого калача, шепнула святочний привіт і дала: “Скубни трішки і подай дали”. Я здогадалася, що це було надвечір'я Йордану і, скубнувши дрібочку, подала калач сусідці з другого боку. І так він ішов з рук до рук, об'єднуючи нас усіх наче за спільним столом на Щедрий вечір» (Комар, 1991, с. 33).

Підсудним було призначено дев'ять адвокатів, яким частину справ для ознайомлення віддали тільки напередодні засідання, тому вони не мали навіть фізичної можливості ознайомитися з матеріалами. Зрештою, жоден із них, звичайно ж, не міг вплинути на рішення суду, який відбувся за відпрацьованим, звичним для сталінського беззаконня сценарієм, і тільки затвердив прокурорське обвинувачення. Справжній громадянський подвиг вчинив галицький адвокат Роман Криштальський, який у своїй запальній промові, захищаючи підсудних, вигукнув: «Так це ж цвіт української молоді!». «Це були мужні і зворушливі слова, – пише у спогадах Л. Комар. – Після грубої лайки прокурора на нашу адресу вони чудовою музикою прозвучали в наших вухах та гордістю наповняли наші серця. Вони назавжди глибоко закарбувалися в нашій пам'яті. Але у той час, усвідомлюючи, де ми є, наше душевне піднесення затьмарила тривога: чи не сяде з нами на лаву обвинувачених наш добрий, але необачний обронець?» (Комар, 1991, с. 38).

Після двогодинної наради 18 січня 1941 р. колегія Львівського обласного суду повністю задовольнила висунуті в прокурорському обвинуваченні покарання. А 58 підсудним інкримінували злочини за ст. 54, пп. 2 та 11 Карного кодексу УРСР, 59-му – Петру Івановичу Шенгері – за ст. 19, 54–2, 54–11, 20, 206 – підготовка збройного повстання та участь у контрреволюційній організації. Їх обвинуватили у приналежності до нелегальної ОУН, в антирадянській діяльності, підготовці повстання проти радянської влади, шпигунстві на користь Німеччини. «Антирадянська діяльність ОУН», згідно з текстом звинувачення, мала на меті «підготовку збройного повстання проти Радянської влади, захоплення влади в свої руки і створення т. зв. «самостійної української держави» фашистського типу за принципом: «Україна для українців». Відомо, що 42 підсудних (31 чоловіка і 11 жінок) суд засудив до розстрілу, решта 17 (11 жінок і 6 чоловіків) отримали 10 років позбавлення волі (концтаборів) із наступним засланням на 5 років, конфіскацією майна на користь держави та 5 років позбавлення права проживання в УРСР. У мотивації рішення суду зазначалося, що суворість вироку зумовлена тим, що «майже всі підсудні заявили в судовому засіданні, що не хочуть зупинити ворожої діяльності проти Радянської влади та заявили, що будуть продовжувати ворожу роботу при всяких умовах» (ГДА СБУ-2).

Інтернет-публікації у Вікіпедії, як і статті професійної історикині Яни Примаченко, єдині у тому, що: «До смертної кари було засуджено 42 особи, з них 11 дівчат, решта отримали 10 років концтаборів та 5 років заслання з конфіскацією майна, а також 5 років позбавлення громадянських прав ... 42 особи (31 чоловік та 11 дівчат, серед них і громадянку США Ірину Пик) суд засудив до розстрілу» («Процес 59-ти»; Примаченко).

Але у питанні, кого саме Львівський обласний суд засудив до розстрілу, а кого до позбавлення волі, Вікіпедія та інтернет-публікації розходяться. До того ж, у Вікіпедії допущено помилку. Серед перерахованих у ній 31 чоловіка і 11 жінок, засуджених до розстрілу, зачислено С. Онуферко («Процес59-ти»), якого Львівський обласний суд насправді засудив до позбавлення волі. Якщо ж з поданого вільною енциклопедією списку засуджених до розстрілу вилучити помилково зачисленого до нього С. Онуферко, то залишиться 30 осіб. Насправді ж до розстрілу було засуджено 31 особу. Щоб виправити помилку, слід вказати, що до розстрілу був засуджений Б. Грицеляк, про вирок якому у Вікіпедії нічого не вказано (мабуть тому, ще раз слід зазначити, що він проходив у окремому провадженні суду).

Оновлений у Вікіпедії список 31 чоловіків, засуджених Львівським обласним судом на кару смерті, буде таким: К.-А. Березовський, Р.-М. Берест, М. Вовк, Б. Гончарук, Р. Горбаль, М. Гошко, Б. Грицеляк, В. Данилевич (Рубінський), М. Думанський, П. Думанський, С. Думанський, Р. Дяків, Б. Єднорог, П. Клак, Д. Клячківський, В. Комар, Ю. Костишин / Ю. Марків, Т. Коцюба, Т. Крупа, Б. Куницький, О. Левицький, І. Максимів / Б. Бардр, А. Матвійчук, М. Матвійчук, С. Нирка, М. Пакуляк, М. Пецух, Д. Слюзар, С. Сороківський, С. Тисяк, П. Шенгера. Він підтверджується матеріалами ГДА СБУ (ГДА СБУ-3). Щодо 22 жінок, засуджених до розстрілу Львівським обласним судом, зазначено, що 11 із них отримали вирок – вища міра покарання – розстріл. Таке покарання отримали: І. Безпалько, Н. Винників, О. Волошин, М. Грицай, І. Зубач, В. Ковалюк, Д. Коверко, Л. Комар, Л. Малащук, І. Пик, Г. Столяр.

Але допущена Вікіпедією і проаналізована вище помилка (зачислення С. Онуферко до смертників) обумовила іншу. За наведеною у ній інформацією, не 17 засуджених,

а 16 отримали вироки позбавлення волі («Процес 59-ти»). Насправді ж їх було 17 осіб: 6 чоловіків (О. Булка, М. Гаврилишин, Г. Жидик, С. Онуферко, Б. Старка, М. Чарковський) та 11 жінок (І. Безпалько, Г. Кохман, С. Клак, М. Матковська, О. Матла, М. Наконечна, О. Попадин, С. Притуляк, Л. Світлик, Г. Ставарська, Н. Шухевич).

Відтак, оновлений список засуджених до позбавлення волі, розміщений у Вікіпедії, має бути таким: Ірина-Орися Володимирівна Безпалько, Орест Іванович Булка, Мирослав Дмитрович Гаврилишин, Григорій Степанович Жидик, Ганна Йосипівна Кохман, Софія Степанівна Клак, Марія Петрівна Матковська, Олена Антонівна Матла, Марія Іванівна Наконечна, Степан Андрійович Онуферко, Ольга Петрівна Попадин, Стетєфанія Василівна Притуляк, Лідія Юліянівна Світлик, Галина Петрівна Ставарська, Богдан Микитович Старка, Михайло Теодорович Чарковський, Наталія Йосипівна Шухевич (загалом 17 осіб). Він підтверджується архівними матеріалами (ГДА СБУ-4).

Вимагають уточнення й деякі інші твердження, висловлені в інтернет-публікаціях, присвячених «Процесу 59-ти». Наприклад: «Серед обвинувачених було 37 юнаків та 22 дівчат». Вік молодих оунівців, яких судили, «від 15 до 30 років», «від 16 до 30 років». «Наймолодшими учасниками процесу були Марія Наконечна та Михайло Чарковський, які не досягнули 16 років» (1941, у Львові).

Мабуть, через те, що в матеріалах широкого доступу, зокрема Вікіпедії, не подаються місяці та числа, а тільки роки народження підсудних, мало не напоказ виставляються твердження, як от: «Наймолодшій Марусі Наконечній було не більше 15 років» (Липовецький).

Щоб не виглядати упередженими, спробуємо з'ясувати вік М. Наконечної, враховуючи те, що вона 1924 р. народження. Навіть, якщо вона народилася у грудні 1924 р., то на січень 1941 р. їй було повних 16 років. Це ж стосується й М. Чарковського, який теж 1924 р. народження, і якому теж було «не майже», як дехто твердить, а повних 16 років. Означення «процесу», як суду над молодими оунівцями, сприяє тому, що Дмитра Клячківського (псевдонім Клим Савур), якому було 30 років, зараховують до юної численної вікової категорії його учасників. Насправді, на нашу думку, він належав до покоління зрілого віку борців.

І зовсім помилковим є твердження: «Серед 59 заарештованих віком від 15 до 30 років було 22 жінки та 37 чоловіків» (Примаченко). «Усі обвинувачені, а це 37 чоловіків та 22 жінки, були віком від 15 до 30 років» (Липовецький).

Йдеться про те, що серед 59 обвинувачених, як уже зазначалося, не всі були юного віку. Справедливо було б зазначити, що серед 59 обвинувачених було 37 чоловіків і 22 жінки, а також уточнити – у віці від 16 до 50 років. Найстаршим учасником процесу був не 30-літній Д. Клячківський, а 50-річний М. Гошко (1890 р. н.), поважного віку були Р.-М. П. Берест (1897 р. н.), О. В. Волошин (1898 р. н.) та деякі інші підсудні. У згаданій публікації Святослава Липовецького та деяких інших дослідників, наприклад Галини Терещук, не вірно також вказано дату «процесу»: він тривав не три дні, «з 17-го до 19 січня 1941 р.», як твердять автори публікацій, а чотири, 15–18 січня 1941 р. Г. Терещук, журналістка Радіо Свобода, у своєму спічі, здається, побила всі рекорди з дезінформації по цій темі, продемонструвавши повне неволодіння її матеріалом. Цілковитою вигадкою її багатой уяви слід сприймати таке твердження: «... 37 юнаків і 22 дівчини були студентами Львівського університету імені Івана Франка, медичного і політехнічного інститутів, а також учнями шкіл та гімназій. Наймолодшій було 15 років, найстаршому – 30» (Терещук, 2010).

Застереження викликає й твердження, яке викладене, зокрема у Вікіпедії: «... серед арештованих були і не члени ОУН» («Процес 59-ти»). Хотілось би, щоб це та інші важливі положення мали документальне підтвердження або були конкретно розкриті.

Згідно із інформацією ГДА СБУ, протягом кількох наступних днів після суду всі засуджені написали прохання про помилування, а згодом їх батьки слали листи та телеграми у республіканський суд та особисто до Сталіна із проханням помилування (ГДА СБУ-1). Чи враховувалась сталіністами природна реакція засуджених і їх батьків на жорстокі вироки суду? Документального підтвердження цьому не знайти. Відомо, що 18 лютого 1941 р. Верховний суд УРСР розглянув касаційну скаргу і залишив вирок без змін (не відомим залишається зміст касаційної скарги). Виключення було зроблено лише для «неповнолітньої Ірини Зубач», якій розстріл замінили на 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Непоступливість Верховного суду УРСР у справі пом'якшення вироків своїм громадянам оунівцям зрозуміла. Адже він не міг приймати самостійних рішень – знаходився у цілковитому підпорядкуванні Москви. До того ж, ЦК партії України і особисто його керівник Микита Хрущов виражали гостре невдоволення рішеннями Верховного суду СРСР, якими вироки обласних судів, винесені оунівцям упродовж 1940 р. і першої половини 1941 р., були пом'якшені: розстріл замінено на 10 років тюрми. Компартійний керівник двічі скаржився Сталіну з цього приводу. У своєму останньому листі від 11 червня 1941 р. він скаржився на «факти ліберального підходу Верховного суду СРСР при визначенні міри покарання оунівцям і іншим учасникам контрреволюційних організацій у Західних областях України» (Семиряга, 1997, с. 231). Безперечно, мались на увазі й рішення Верховного Суду СРСР, винесені 15 березня 1941 р. у справі Львівської КЕ ОУН, тобто «Процесу-59».

Інтернет-публікації однастайні у тому, що Верховний суд УРСР із вироків, винесених Львівським обласним судом, змінив тільки вирок І. Зубач: розстріл на позбавлення волі. Але у з'ясуванні, кому із решти учасників (41 особа: 31 чоловік і 10 жінок), засуджених до розстрілу, вирок – кара смерті Верховний суд СРСР замінив на позбавлення волі, а кому його підтвердив, відомості розходяться. У Вікіпедії зазначено, що рішенням Верховного суду СРСР 15 березня 1941 р. із 42 осіб, засуджених до розстрілу, 21 особу було помилувано (вказується при цьому на рішення Верховного суду УРСР щодо І. Зубач), серед них С. Онуферко, якого, як уже відомо, у Вікіпедії помилково зачислено до смертників і до помилуваних Верховним судом СРСР. Львівський обласний суд засудив його не на смерть, а на позбавлення волі. Таким чином, якщо зі списку помилуваних вилучити помилково зачисленого С. Онуферко, то їх, за Вікіпедією, фізично залишиться 20. Ігор Дерев'яний твердить: «Після перегляду справи [включаючи рішення Верховного суду УРСР чи без нього? – І. П.] до розстрілу засудили 22 осіб, ув'язнення 36, одна із них, Ірина Пик, як громадянка США, виїхала за межі ССРСР» (Дерев'яний, 2010). Із відомостей не відомо, скільком підсуднім вирок смерті був замінений на позбавлення волі. Я. Примаченко уточнює, що Верховний суд СРСР 15 березня пом'якшив вирок, розстріл замінив на позбавлення волі «19 засудженим»; «ще одна засуджена, Ірина Пик, як громадянка США була вислана за межі СРСР» (Примаченко, 2018).

Якщо врахувати, що І. Зубич помилував Верховний суд УРСР, то усіх помилуваних у цій публікації фактично налічується 21. Все ж таки не відомо, скількох із 42 осіб, попередньо засуджених до розстрілу, помилувано – 20 чи 21?

За матеріалами ГДА СБУ, «рішенням Верховного суду СРСР 15 березня 1941 р. розстріл замінено на позбавлення волі (10 років ув'язнення у ВТК) П. Думанському

[насправді, М. Думанському – *І. П.*], Куницькому, Левицькому, Слюзару, Волошиній, Грицай, Коверко, Винників [Винників – *І. П.*] Горбалу, Гончаруку, Малашуку, Крупі, Печух, Володимиру Комару, Любови Комар, Столяр, Клячківському, Боднару, Шенгері, т. б. 19 осіб» (ГДА СБУ-6). Окрім того, що тут неповно подано вирок, замінений помилуванним, помилково вказано, що серед помилуваних був Петро Думанський. Насправді його вирок – розстріл – залишили в силі. Із трьох братів Думанських помилували лише М. Думанського. Але вірно вказана кількість осіб, помилуваних Верховним судом СРСР 15 березня 1941 р. – 19. Як відомо, вирок І. Зубач – розстріл – замінив на позбавлення волі Верховний суд УРСР, а І. Пик помилувана особливим рішенням Верховного суду СРСР 27 березня 1941 р.

Отже, із 42 засуджених до розстрілу Обласним судом Львова було помилувано 21 особу (Верховний суд СРСР загалом помилував 20 осіб – 19 осіб рішенням від 15 березня 1941 р., і 1 особу – І. Пик – особливим рішенням від 27 березня 1941 р.). Саме така кількість оунівців, помилуваних советською фемідою, подається у публікації Р. Забілого, який, окрім того, наголошує нібито розстрільні вирoki оунівцям були замінені на позбавлення волі завдяки клопотанням українських громадян у Москві, зокрема академіка Кирила Студинського. Він твердить: «Заходи у справі помилування в Москві робили українські громадяни, зокрема академік Кирило Студинський. На прохання К. Студинського 21 особу, попередньо засуджену до смерті, помилувано та переведено в тюрму в м. Бердичів» (Забілий, 2012, с. 50).

Однак, на нашу думку, їх помилували не тому, що за них вступились українські громадяни, які проживали у Москві, і не на «прохання К. Студинського» (якого, до речі, згодом розстріляли), і навіть не тому, що всі засуджені оунівці написали прохання про помилування, що благання про помилування особисто Сталіну написали їх батьки, а із зовсім інших міркувань. Частково вони відображені в уже цитованих матеріалах суду над Львівською Краєвою Екзекутивною ОУН, які зберігаються в «ГАРФ», і які за радянських часів були недоступні. У цих матеріалах, зокрема, зазначається (мовою оригіналу): «Расстрел был заменен Грицай Марии, 21 год., студентке университета, которая ведала связью и информацией краевой экзекутивы. Мотив замены: “На предварительном следствии в ходе судебного разбирательства она дала откровенные показания, расшифровала донесения и указала на всех известных ей участников ОУН, их явочные квартиры и т. п., изоблачила тех, которые не сознавались. При замене приговора Грицай были учтены соображения о возможности использования ее в разоблачении ОУН в будущем”» (Семиряга, 1997, с. 231). У документі також зазначається, що «расстрел был заменен [Пропущене слово «студентам» – *І. П.*] Львовского университета и института [Так в оригіналі – *І. П.*] Куницкому Б., 19 лет, Левицкому Олегу, 20 лет, Смозару Д. [Слюзару – *І. П.*], Винниковой Наталье, 21 год, Комару Любови, 22 года, Коверко Дарье, 19 лет, Круппу Теодозию, 22 года, и Комару Владимиру, 24 года» (Семиряга, 1997, с. 231). Але чому саме їх було вирішено помилувати – не вказується.

Зазначено також, що: «Замена расстрела Ирине Пик, 23 года, студентке Львовского университета, активной участнице ОУН был произведен по особым указаниям» (Семиряга, 1997, с. 231). Названо тільки 10 оунівців (із 21 за українською версією), яким розстріл замінили на позбавлення волі, і тільки щодо М. Грицай та І. Пик чітко означено, чому це було зроблено. Виділення «особливих вказівок», за якими була проведена заміна розстрілу Ірини Пик, породила здогади, на кшталт висловленого Яною Примаченко припущення, що «Пик Ірина Олександрівна, як громадянка США, була

вислана за межі СРСР – за її звільнення активно боролися американські дипломати і в результаті її обміняли на двох радянських шпигунів» (Примаченко).

Щоб надати цій версії правдоподібності, варто послатися на джерело інформації. Наразі, наскільки відомо, досі не знайдено документу з «особливими вказівками», і не відомо напевне, хто його респондент. Це наводить на припущення, що «особливі вказівки» могли виходити (напевне, так і було) від найвищого державного керівництва СРСР, або навіть самого Сталіна. І справа тут була, на нашу думку, не в «радянських шпигунах», а в набагато глибших обставинах радянсько-американських відносин. Найімовірніше, Сталіну, попри його антиімперіалізм, не хотілось псувати відносини із США – президент Франклін Рузвельт каналами таємного зв'язку, наприклад, неодноразово інформував його про підготовку нападу Німеччини на Радянський Союз. Їх Сталін, як і аналогічні донесення з інших джерел, ігнорував, свято вірячи в дружбу з Гітлером, але погіршення відносин із США не хотів. Тому доцільно припустити, що головною причиною заміни І. Пик вироку, її фактичне помилування, висилка за межі СРСР, стало те, що вона була громадянкою США, наймогутнішої держави в світі.

Неоднозначно в інтернет-публікаціях висвітлюється й питання: скільком учасникам «процесу» і кому саме вирок розстріл було залишено без змін, скількох і коли кого було страчено. Так, Я. Примаченко вважає, що без змін вирок розстріл було залишено 19 особам, і всі вони були страчені 14 квітня 1941 р. (Примаченко).

У Вікіпедії перелічено 20 осіб (19 чоловіків і 1 жінка), яким вирок розстріл було збережено: К.-А. Березовський, Р.-М. Берест, М. Вовк, М. Гошко, В. Данилевич (Рубінський), П. Думанський, С. Думанський, Р. Дяків, Б. Єднорог, П. Клак, В. Ковалюк, Ю. Костишин/Ю. Марків, Т. Коцюба, І. Максимів/Б. Бардр, А. Матвійчук, М. Матвійчук, С. Нирка, М. Пакуляк, С. Сороківський, С. Тисляк («Процес 59-ти»).

За матеріалами ГДА СБУ, вирок – вища міра покарання – розстріл – залишили тільки щодо: І. Максиміва, М. Вовка, М. Матвійчука, М. Думанського, К.-А. Березовського, С. Сороковського, Б. Єднорога, Ю. Костишина, С. Нирки, С. Тисляка, Ковалик (ім'я не встановлено), М. Пакуляка, Р. Дяківа, Р.-М. Береста, М. Гошко, М. Матвійчука, П. Клака, В. Рубинського (загалом 18 осіб) (ГДА СБУ-6).

Чи справді так, і чи не містить ця інформація не тільки помилкових даних щодо загальної кількості оунівців, яким вирок розстріл було збережено, але й тих, кому насправді вирок змінили, а кому ні? Недовіра до цих даних проявляється через певну недбалість, проявлену при перерахуванні людей, засуджених до розстрілу, зокрема у тому, що замість правильного прізвища Ковалюк, дається «Ковалик». М. Думанського, якому, за Вікіпедією, розстріл було замінено на позбавлення волі, подано у списку смертників, а П. Думанського і С. Думанського, вирок яких, за Вікіпедією, розстріл не змінили, не подано. Не названо, наперекір Вікіпедії, серед смертників також Т. Коцюбу. Смертників, за цими даними, з урахуванням виправлених, допущених у цьому джерелі, помилок (як і подано у Вікіпедії), залишилось 20. Але це – не повні дані смертників, серед них, як і у Вікіпедії, не враховано Б. Грицеляка. Усіх, кому було вирішено зберегти вирок – розстріл, і кого стратили, налічувалось 21 особа. Суперечлива в інтернет-публікаціях, як уже зазначалося, інформація і щодо виконання смертних вироків. Не вносять ясності і виставлені в інтернеті дані ГДА СБУ: «Більшість вироків смертної кари були здійсненні 14 квітня 1941 р. Вони стосувалися: Максиміва (ГДА СБУ-7), Думанського Михайла (ГДА СБУ-8), Вовка (ГДА СБУ-9), Сороківського (ГДА СБУ-10), Нирки (ГДА СБУ-11), Гошка (ГДА СБУ-12). Щодо інших, засуджених

до розстрілу інформації немає». Вони, по-перше, не повні, по-друге, помилкові щодо М. Думанського. Він, як уже добре відомо, насправді був серед помилуваних.

Набагато повнішу інформацію про виконання смертних вироків подає російський архів: «... 14 квітня 1941 р. були розстріляні члени крайового центру: Максимів І. А. / “Бард Богдан Андрійович”, Вовк М. А., Матвійчук М. М., Думанський П. І., Березовський К.-А. А. Розстріляні також школярі і студенти Сороківський С. Г., Єднорог Б. С., Костишин Ю. В. / Марків Ю. М., Коцюба Т. Т., Нирка С. М., Тисляк С. М., Ковалюк В. Т. і Пакуляк М. І. У той же день були розстріляні й активні оунівці, які зберігали зброю і, які за обвинуваченням, займались шпіонажем – Дяків Р. Г., Берест Р.-М. П., Гошко М. М., Матвійчук А. М., Думанський С. І., Кларк П. В., і Данелевич (Рубінський) В. П.» (Семиряга, 1997, с. 231).

Але й у цих матеріалах фігурують тільки 20 (а не 21) розстріляних. Про те, що вирокі – розстріл, збережені 20 учасникам «Процесу 59-ти», були виконані, двічі (17 і 18 червня 1941 р.) повідомляв у донесеннях голова судової колегії із кримінальних справ Верховного суду СРСР Петро Камерон заміснику голови Ради народних комісарів Омеляну Вишенському. Він називав розстріляних «керівними і активними членами ОУН» (Семиряга, 199, с. 231).

Але, попри це, існують певні сумніви, що саме в цей весняний день було вчинено криваву розправу над усіма засудженими до розстрілу українськими патріотами із «Процесу 59-ти». За твердження Михайла Семиряги: «Всі наступні дні аж до 3 липня 1941 року Вишенський регулярно отримував донесення про долю арештованих членів ОУН і у свою чергу інформував про це Сталіна» (Семиряга, 199, с. 231). Чи була б потреба у такій інформації, якщо б усі засуджені на смерть оунівці справді були розстріляні 15 квітня 1941 р.? Історик також твердить, що «26 червня 1941 р., коли бої вже йшли на околицях Львова Вишенський доповів Сталіну: вирокі 14 учасникам ОУН були приведені у виконання» (Семиряга, 199, с. 232).

Чи можуть виникнути з цього приводу сумніви? Насторожує те, що дані про 20 розстріляних, які двічі раніше отримував О. Вишенський ще 14 квітня, не підтвердженні у донесенні 26 червня 1941 р. Сталіну, бо у ньому йдеться про виконання вироків лише 14 оунівцям. Все ж були розстріляні не тільки 20 смертників, як зазначено у донесеннях сталінських сатрапів, а й ще 1 – Б. Грицеляк, який засуджений за окремим провадженням Львівського обласного суду, тобто – 21 особа. Справа Б. Грицеляка (1923 р. н.) перед судовим засіданням Львівського обласного суду, як уже зазначалося, «була виділена в окреме провадження, тому процес фактично став “процесом 58-ми”» («Процес 59-ти»).

Як у вільній енциклопедії, так і в матеріалі «ГАРФ» суду над Львівською КЕ ОУН нічого не зазначено про вирок Б. Грицеляку, якого, за даними «Процесу 59-ти», засудили до розстрілу (ГДА СБУ-5).

То, як правильно називати суд над оунівцями у Львові: «Процес 59-ти», чи «Процес 58-ти»? На нашу думку, вживатися з відповідними роз’ясненнями можуть обидві назви. Та все ж, у пріоритеті назва «Процес 59-ти», адже саме над 59 українськими патріотами сталіністи вчинили жакливу розправу, біль від якої не проходить й тому, що здебільшого це були молоді люди віком від 16 до 30 років. Загалом, із 42 оунівців, засуджених Обласним судом Львова до розстрілу, 21 (10 жінок та 11 чоловіків) помилювали, а 21 розстріляли. Із 21 помилуваних 20 вирок – розстріл – було замінено на ув’язнення, і тільки вирок активної оунівки І. Пик – розстріл – на свободу. Це був

безпрецедентний випадок в історії советського судочинства. Він міг бути спровокований вказівкою когось із найвищого керівництва СРСР, а, можливо, і Сталіна.

Верховний суд СРСР 15 березня 1941 р. пом'якшив також вироки 15 засудженим до позбавлення волі Львівським обласним судом, а 2 (Г. Кохман і О. Матла) залишив без змін – 10 років концтаборів, 5 років позбавлення виборчих прав, 5 років заборони жити в УРСР.

Попри певні спотворення, неточності й помилки, котрими переповнені інтернет-публікації на дану тему, та які містяться навіть у виставлених в інтернет-даних ГДА СБУ, наведена в них пізнавальна інформація є важливим джерелом вивчення боротьби українців за самостійну й незалежну Українську державу, важливою подією в історії якої став «Процес 59-ти». Отже, необхідно зазначити, що повноцінний і неупереджений виклад питань, пов'язаних із «Процесом 59-ти», надалі неможливий без урахування результатів цього дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1941, у Львові розпочався політичний «Процес 59-ти». (б. р.). <http://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/15/1941-u-lvovi-rozpochavsya-politychnyy-proces-59-ty>

Аргизов, А. Н. (председ. редкол.). (2012). *Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы*: в 2 т. (Т. 1: 1939–1943). Москва. <http://mlite.ra.lib.ru/docs/da/ukronasi/index.html>

ГАРФ: Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 5446, оп. 81 а, д. 346, л. 21–40.

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 13, спр.74170фп. Т. 5. арк. 1–424.

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, ф. 13, спр.74170фп. Т. 8, арк. 285–286.

ГДА СБУ-3: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 8. арк. 401.

ГДА СБУ-4: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 8. арк. 401 зв.

ГДА СБУ-5: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 8. арк. 401–401 зв.

ГДА СБУ-6: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 8, арк. 424.

ГДА СБУ-7: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 9, арк. 97 зв.

ГДА СБУ-8: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 10, арк. 124 зв.

ГДА СБУ-9: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп.; Т. 10, арк. 192.

ГДА СБУ-10: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 10, арк. 200.

ГДА СБУ-11: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 10, арк. 213.

ГДА СБУ-12: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 74170фп. Т. 10, арк. 245.

Дерев'яний, І. (2010). Процес 59-ти. 70 років тому НКВД засудив до розстрілу кількадесят юнаків і дівчат. *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/columns/2010/12/14/8912/>

Забілий, Р. В. (2012). Процес 59-ти 1941. *Енциклопедія історії України*: у 10 т., 9. Київ: Наукова думка. [http://www.history.org.ua/?termin=Protses 59ty protses Druhoi ekzekutyvy OUN](http://www.history.org.ua/?termin=Protses%2059ty%20protses%20Druhoi%20ekzekutyvy%20OUN)

Комар, Л. (1991). *Процес 59-и*. Ньюарк (Нью-Джерзі).

Липовецький, С. «Процес 59-ти». *День*. <http://incognita.day.kyiv.ua/proczes.html>

Примаченко, Я. (2018, 2 лютого). «Процес 59-ти». *Як радянська влада судила дітей з ОУН*. <https://artefact.org.ua/history/protses-59-yak-radyanska-vlada-sudila-ditey-z-oun.html>; <https://onpress.info/protses-59-yak-radyanska-vlada-sudyla-ditej-z-oun-115879>; <https://www.jnsm.com.ua/h/0115Q/>

«Процес 59-ти». <https://uk.wikipedia.org>

Семиряга, М. (1997). Размышления о борьбе Организации украинских националистов (ОУН) в годы второй мировой войны. *Историко-филологический вестник Украинского института*, 1, 224–240.

Слободян, І. (2011, 10 березня). Борці за волю. *Слово Просвіти*. <http://slovoprosvity.org/2011/03/10/bortsi-za-voliu/>

Терещук, Г. (2010, 29 грудня). *Політичний процес 59-ти. 70 років від суду над молодими оунівцями*. <https://www.radiosvoboda.org/a/2262077.html>

REFERENCES

1941, u Lvovi rozpochavsia politychnyi «Protse 59-ty». (n. d.). <http://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/15/1941-u-lvovi-rozpochavsya-politychnyy-proces-59-ty> (in Ukrainian).

Argizov, A. N. (Head EB). (2012). *Ukrainskie natsionalisticheskie organizatsii v godi Vtoroi mirovoi voini. Dokumenti: v 2 t.* (T. 1: 1939–1943). Moscow. <http://mlite.ra.lib.ru/docs/da/ukronasi/index.html> (in Russian).

Gosudarstvennii arkhiv Rossiiskoi Federatsii (GARF), f. 5446, op. 81 a, d. 346, l. 21–40 (in Russian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 13, spr. 74170fp. T. 5. ark. 1–424 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 8, ark. 285–286 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 8. ark. 401 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 8. ark. 401 zv. (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 8. ark. 401–401 zv. (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 8, ark. 424 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 9, ark. 97 zv. (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 10, ark. 124 zv. (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp.; T. 10, ark. 192 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 10, ark. 200 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 10, ark. 213 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 74170fp. T. 10, ark. 245 (in Ukrainian).

Derevianyi, I. (2010). Protse 59-ty. 70 rokiv tomu NKVD zasudyv do rozstrilu kilkadesiat yunakiv i divchat. *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/columns/2010/12/14/8912/> (in Ukrainian).

Zabilyi, R. V. (2012). Protse 59-ty 1941. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t., 9*. Kyiv: Naukova dumka. [http://www.history.org.ua/?termin=Protse 59ty protse Druhoi ekzekutyvy OUN](http://www.history.org.ua/?termin=Protse+59ty+protse+Druhoi+ekzekutyvy+OUN) (in Ukrainian).

Komar, L. (1991). Protse 59-y. Newark (New Jercey) (in Ukrainian).

Lypovetskyi, S. «Protse 59-ty». *Den*. <http://incognita.day.kyiv.ua/proces.html> (in Ukrainian).

Prymachenko, Ya. (2018, Liutyi 2). «Protse 59-ty». *Yak radianska vlada sudyla ditei z OUN*. <https://artefact.org.ua/history/protse-59-yak-radyanska-vlada-sudyla-ditei-z-oun.html>; <https://onpress.info/protse-59-yak-radyanska-vlada-sudyla-ditei-z-oun-115879>; <https://www.jnsm.com.ua/h/0115Q/> (in Ukrainian).

«Protse 59-ty». <https://uk.wikipedia.org> (in Ukrainian).

Semiryaga, M. (1997). Razmishleniya o borbe Organizatsii ukrainskikh natsionalistov (OUN) v godi vtoroi mirovoi voini. *Istoriko-filologicheskii vestnik Ukrainskogo instituta*, 1, 224–240 (in Russian).

Slobodian, I. (2011, Berezen 10). Bortsi za voliu. Slovo Prosvity. <http://slovoprosvity.org/2011/03/10/bortsi-za-voliu/> (in Ukrainian).

Tereshchuk, H. (2010, Hruden 29). *Politychnyi protses 59-ty. 70 rokiv vid sudu nad molodymy ounivtsiamy*. <https://www.radiosvoboda.org/a/2262077.html> (in Ukrainian).

Ivan PENDZEI

PhD (History)

Associate professor of the Department of World History

V. Stefanyk Precarpathian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6499-329X>

e-mail: pendzey.ivan@gmail.com

«PROCESS OF 59» IN THE INTERNET-PUBLICATIONS

The «Process of 59» is a resonant event in the history of the Ukrainian national liberation movement, which arouses the constant interest of both ideological followers and enemies. Its prerequisites, course and results are generally well known, but, unfortunately, in the coverage of many issues of the «process» a lot of inaccuracies, contradictory statements, and mistakes have accumulated that hinder its understanding. Their clarification is one of the tasks of the article.

It briefly describes the circumstances of the arrest of the Regional Executive of the OUN in September–October 1940, as well as the specific features of the court. It has been found out who the Lviv Regional Court sentenced to be shot on January 15–18, 1941, and who to imprisonment. It has been specified how many participants of the «Process of 59» and who exactly received the sentence of «execution» without changes, how many, who and when were executed. It has been specified how many participants of the «Process of 59» and who exactly received the sentence of «execution» without changes, how many, who and when were executed. A number of statements were corrected, such as «Among the accused were 37 young men and 22 girls from 15 to 30 years old», «from 16 to 30 years old», «the youngest Marusa Nakonechnaya was no more than 15 years old», and the oldest Klyachivsky was 30 years old; the statement «among those arrested were also non-members of the OUN» was questioned. It is emphasized that although the participants of the «Process of 59» were «Mostly ... students, as well as high school students and school graduates», the leaders of the Regional Executive of the OUN were brought to the bench, and most of the participants of its youth organizations performed important tasks. It is shown that the Lviv Regional Court is a massacre not only of the youth wing of the OUN. Almost all Regional Executives arrested by the NKVD were shot. For the first time in Ukrainian historiography, the reasons for replacing execution with deprivation of liberty for a number of convicts are presented on the basis of the materials of the KE OUN case, which have been put into scientific circulation and are kept in the Government Archive of Russian Federation (GARF). The statement expressed in Wikipedia is called into question, that due to the fact that before the court session, the case of Hrytselyak was separated into a separate proceeding, therefore the process actually became the «process of the 59th».

Key words: «Process of 59», OUN, internet-publications, Lviv Regional Court January 15–18, 1941, OUN students, convicted, pardoned, shot.